

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Л.М. Грановська

доктор економічних наук, професор

Інститут зрошуваного землеробства НААН

(Україна, м. Херсон, с. Наддніпрянське; e-mail: G_Ludmila15@ukr.net)

У процесі дослідження доведено, що всі трансформаційні процеси призводять або є результатом інституціональних змін в тій чи іншій сфері діяльності, а ефективність трансформаційних змін і реформ безпосередньо залежить від інституціональних перетворень. Розвиток аграрних підприємств в напрямі забезпечення їх сталості, вимагає системної оптимізації та трансформації економічних, екологічних і соціальних складових шляхом формування відповідного інституціонального середовища. Дане середовище в системі сучасного природокористування відіграє важливу роль, а питання удосконалення його складових (інститутів та інституцій) і визначення їх впливу на забезпечення раціонального природокористування є достатньо актуальними питаннями сучасного дослідження. При цьому враховується, що інститути в системі аграрного сектора економіки це специфічні функціонально-організаційні форми колективної діяльності, а інституції, які поділяються на формальні і неформальні, це правила і норми соціальної поведінки та культура і менталітет людини як учасника виробничого процесу. Обґрунтовано основні напрями удосконалення інституціонального забезпечення сільськогосподарського природокористування в аграрному секторі економіки півдня країни, які включають: підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції; інвестування інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур, направлених на ресурсозбереження, раціональність та екологічність; захист прав інвесторів на державному рівні; забезпечення розширеного відтворення людського капіталу; захист прав власності як на природні ресурси, так і матеріальні; організація боротьби з корупцією і рейдерством тощо. Реалізація цих напрямів можлива лише завдяки перспективним інституціональним перетворенням в аграрному секторі, а саме: удосконаленню державної політики у сфері земле- і водокористування; трансформації системи управління водогосподарсько-меліоративним комплексом як умови раціонального та еколого-збалансованого забезпечення водними ресурсами зрошуваного землеробства через впровадження державно-приватного партнерства; утворення ефективних об'єднань водокористувачів та відповідного законодавчо-нормативного забезпечення їх діяльності; удосконалення системи управління аграрним сектором економіки.

Ключові слова: інституціональний підхід, інституціональне середовище, інститути, інституції, інституціональне забезпечення, аграрний сектор економіки, зрошуване землеробство, раціональне природокористування, водогосподарсько-меліоративний комплекс.

Постановка проблеми. Процес ринкових трансформацій як в економіці України, так і в аграрному секторі здійснюється шляхом запровадження відповідних реформ та механізмів їх реалізації. Всі трансформаційні процеси призводять або є результатом інституціональних змін в тій чи іншій сфері діяльності, а ефективність трансформаційних змін і реформ безпосередньо залежить само від інституціональних перетворень. Розвиток аграрних підприємств, що відносяться до аграрного сектора економіки, в напрямі забезпечення їх сталості, вимагає системної оптимізації та трансформації економічних, екологічних і соціальних складових, їх функціонування залежно від напрямів формування відповідного інституціонального середовища. Важливою підгалуззю

аграрного сектора є зрошуване землеробство, розвиток та ефективність якого є також результатом трансформацій і реформ в економіці, в управлінні земельними і водними ресурсами, у культурі природокористування. Важливим фактором впливу на трансформаційні процеси інституціонального середовища є моральні якості та цінності людини як учасника цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років вітчизняними і зарубіжними вченими ведеться дискусія щодо формування як теоретичної, так і методологічної бази інституціонального підходу в економічній науці. Однак чітко можна відзначити, що на тепер інституціоналізм є складним утворенням як за напрямом дослідження, так і за досяг-

неннями в пізнанні економічної, політичної, державної та суспільної його сутності.

Теоретико-методичним аспектам інституціоналізму, розробки інституціонального підходу та формування інституціонального середовища як в економіці, так і галузях економіки присвячено наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених: Р. Коуза, Д. Норта, Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Гамільтона, Ф. Ліста, Г. Шмолера, О. Бородіної, Н. Васильєвої, О. Гальцової, В. Голяна, О. Дребот, О. Іншакова, Л. Карасьової, Є. Мішеніна, А. Стельмашука, О. Ульяновченка, Д. Фролова, О. Фурдичка, М. Хвесика, О. Ходаківської, О. Шпикуляка та інших вчених.

Розвиток раннього інституціоналізму, як напряму дослідження у США і країнах Західної Європи, розпочався з виходом у світ у 1898 р. програмної статті американського вченого Торстейна Веблена «Чому економіка ще не стала еволюційною наукою». Уже наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. XX ст. ідеї ранніх інституціоналістів набули достатнього поширення і перетворилися на самостійний напрям наукового дослідження. Нові ідеї інституціоналізму почали розвиватися в США у 1970–1980 рр. і були домінуючими до 90-х рр. XX ст. Потім вони більш широко розвинулися у Західній Європі, а з початку 1990-х рр. — у Східній Європі та вийшли на передній план в економічній теорії і дістали назву «нова інституціональна економічна теорія» або «неоінституціоналізм». На Заході цей напрям набув розвитку в наукових дослідженнях Р. Коуза (1991 р.), Д. Норта (1993 р.) та інших вчених.

Однак недосконалість понятійно-категоріального апарату в сфері інституціоналізму ускладнює застосування інституціонального підходу у наукових дослідженнях. За весь період розвитку інституціоналізму виникало багато трактувань понять «інститут» та «інституція». Значна кількість науковців обох напрямів ці поняття, інша надавала їх різні трактування. У своїх наукових працях Т. Веблен, згідно перекладу С. Сорокіної, визначає, що інституціоналізм пов'язаний з двома поняттями: «інституція» — настанова, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві та «інститут» — закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону, організації чи закладу [1]. Однак американський економіст Д. Норт у своїх наукових публікаціях відзначає, що «інститути» — це «правила гри», які створені людиною як обмежувальні норми організації і об'єднання людей для їх діяльності та створення структури впорядкованої людської взаємодії [2; 3].

Вчені О. Іншаков і Д. Фролов, трактують своє поняття інституціонального підходу та

його категорій на основі результатів досліджень Т. Веблена, Дж. Коммонса та У. Гамільтона і також визначають дві основні категорії інституціоналізму: «інститут» та «інституція». Категорію «інститут» вони визначають «... як організаційну форму сукупності однорідних інституцій і модель конкретних організацій і установ, між якими формуються стійкі структурно-функціональні зв'язки і відносини. В свою чергу, інститути не можливо зводити до норм і правил гри, оскільки вони створюють обов'язки, права, обмеження та можливість їх діяльності» [4]. Крім того, вчені О. Іншаков і Д. Фролов відзначають, що функціонування інститутів забезпечується єдиною системою комплексу однорідних інституцій, які і формують інституціональне середовище як упорядкований набір інститутів, які визначають рамкові умови функціонування економічних суб'єктів [5]. Своїми відповідями на запитання: «Чи мають інститути значення для просторової економіки?», вчений Д.П. Фролов відповідає тезою Д. Норта «... інститут має значення і є визаною аксіомою економічної науки та символом розвитку інституціональної проблематики» [6]. Однак ця теза порадила безліч інтерпретацій і питань, які продовжують досліджуватися вітчизняними і зарубіжними вченими

Як відмічає у своїй дослідженнях О.Г. Шпикуляк: «В Україні продовжується формування інституціонального середовища розбудови ринкового механізму функціонування економіки: створюються правові й економічні інститути ринкового спрямування, які слід класифікувати за сферою життєдіяльності та галузевою приналежністю» [7]. Економічними інституціями та інститутами він вважає сформовані правила, норми традиції — інституції; утворення, такі як власність, економічна ментальність, а організаційно-правові структури, установи, організації він визначає як інститути, що консолідують і спрямовують взаємодії індивідів в економіці [7]. На думку Карасьової Н.А., яка досліджувала процеси формування інституціоналізму в аграрному секторі економіки, інституціональне середовище формується з підходів та способів розв'язання конфліктів і суперечностей в процесі взаємодії інститутів і вона безпосередньо включає інституціональне середовище в систему господарського механізму як елемент, що забезпечує адекватні, зовнішньому середовищу, «правила гри» [8].

Виходячи з наведеного аналізу бажано розмежувати два поняття: «інституції» — це закони, правила, звичаї, норми, а «інститути» — організації, державні органи, політичні партії, профспілки тощо. Перші — це правила, які визначають спосіб «гри», другі — суто актори,

об'єднані у конкретні організаційно-функціональні структури, межі компетенції яких включають лише формування стратегії розвитку, майстерність і професійність. Не менш важливою складовою економічного і суспільного розвитку та формування відповідного інституціонального середовища, на думку М. Вебера, є «дух суспільства» або ментальність [9]. Ментальність (від лат. *mens*) — термін, пов'язаний з духом, духовністю [10]. Само ментальність як набір навичок мислення на конкретному відрізку часу дозволяє визначити поведінку людини в конкретній ситуації економічних і соціальних відносин.

Формування інституціонального середовища будь-якої галузі як сукупності інститутів та інституцій, на думку О. Гальцової, іноді супроводжується «імпортом інститутів і інституцій» з інших, більш розвинених країн, або є утворенням нових, які були раніше не в економічній системі [11]. Однак, як відмічає П. Матковський, перевага запозичених інститутів і інституцій у тому, що відмічається економія часу і коштів на їх створення, а недоліком є те, що цей процес супроводжується низкою складнощів, оскільки їх впровадження та адаптація вже до існуючих умов відбивається більш складно ніж існуючих інститутів і інституцій [12]. У вітчизняному сільському господарстві, як найбільш консервативній галузі економіки, продовжуються трансформаційні процеси, які іноді супроводжуються виникненням конфліктів і суперечностей, особливо при умові «імпорту» інститутів з інших країн [11]. Особливо гостро постає питання науково-теоретичного обґрунтування інституціонального підходу та напрямів формування інституціонального середовища в системі аграрного природокористування, оскільки ця економічна діяльність пов'язана не тільки з ефективністю використання природних ресурсів (земельних і водних у зоні зрошення), економічною діяльністю та взаємовідносинами між господарюючими суб'єктами, але також і з питаннями раціонального використання природних ресурсів, охороною і відтворенням їх, а також збереженням навколишнього природного середовища як середовища проживання людини та середовища забезпечення продовольчої безпеки.

Стійкий розвиток аграрного сектора економіки, як зазначає Л. Васильєва, забезпечується врахуванням комплексної взаємодії економічних, соціальних, політичних та екологічних чинників і процесів, а це, в свою чергу, формує методологічний базис інституціонального підходу на рівні сформованих інститутів і за допомогою яких реалізуються відносини між суб'єктами аграрного сектора як на макро-, так

і на мікрорівні [13]. В свою чергу інституційні трансформації в аграрному секторі викликають мультиплікаційний ефект, як відмічає О. Гальцова, і потребують трансформацій в інституціональному забезпеченні інших галузей: природокористування, переробки сільськогосподарської продукції, хімічній, машинобудівній та будівній галузях, а також енергетичній, банківській, торгівельній та галузі зовнішньоекономічної діяльності [11]. Якщо мова йде про розвиток аграрного сектора в зоні недостатнього природного зволоження, а саме зрошувального землеробства, то важливими факторами впливу є інституціональні процеси у водогосподарське-меліоративному комплексі країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Становлення та розвиток ринкової економіки в країні обґрунтовує необхідність дослідження та аналізу сучасного впливу інституціональних факторів на проходження трансформаційних процесів з метою посилення їх впливу на якісні та кількісні зміни у структурі природокористування. Враховуючи, що в системі сучасного природокористування важливу роль відіграє інституціональне середовище (інститути, формальні та неформальні інституції), то питання удосконалення складових інституціонального середовища і визначення їх впливу на забезпечення раціонального природокористування, за допомогою інституціонального механізму та інструментарію, є достатньо актуальним питаннями сучасного дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування напрямів удосконалення інституціонального забезпечення раціонального природокористування в аграрному секторі економіки Півдня України як зоні недостатнього природного зволоження.

Методи та методи. Методологічною основою наукового дослідження є сукупність теоретичних підходів, методів та способів дослідження, а також сукупність інформаційних джерел, які дозволяють адекватно і ефективно досягти мети дослідження за допомогою розв'язання відповідних завдань. В процесі дослідження використовується один із найбільших інноваційних і недостатньо досліджених теоретичних підходів, який потребує удосконалення, — інституціональний підхід.

Викладення основного матеріалу дослідження. Відомі вчені в галузі класичної економіки А. Сміт, Д. Рикарда, Д. Кейнс, А. Маршалл, визначаючи напрями ефективності економічного розвитку, не надавали певного значення екологічним обмеженням економічного розвитку, не досліджували питання наслідків нераціо-

нального природокористування та економічної діяльності на стан навколишнього природного середовища і людину. І тільки у 70-их роках минулого століття загострення екологічних проблем ставить перед вченими проблему розробки нових концепцій економічного розвитку, які б враховували обмеженість природно-ресурсного потенціалу та дозволяли запобігати процеси виснаження, забруднення та деградації природних ресурсів. За визначенням В.І. Вернадського: «... стійким буде лише той розвиток країни, який відбувається у гармонії з природою» [14]. А виходячи з іншого трактування В.І. Вернадського, що біосфера є сферою активного життя та природогосподарювання людини, то безперечно вона має перетворюватися у ноосферу, сферу розуму, в якій проявляється розум людини та направлене їм раціональне природокористування [15]. Для узгодження екологічних і економічних інтересів у системі природокористування та забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі Півдня України актуальним є удосконалення системи інституціонального забезпечення подальшого розвитку галузі, що призведе до реформування механізму управління аграрним сектором у зоні недостатнього природного зволоження і водогосподарським комплексом як на макро-, так і на мікрорівні. Актуальним є удосконалення теоретичних засад та методологічних підходів до оцінки рівня екологічної безпеки розвитку аграрного сектора, теоретичних підходів до формування системи інституціонального забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств шляхом удосконалення механізмів управління економічним, екологічним та соціальним розвитком. Важливою умовою є формування інституціонального середовища, яке забезпечить екологічну безпеку господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, раціональність використання природно-ресурсного потенціалу, адаптацію аграрного сектора до регіональних кліматичних змін та забезпечення його сталого розвитку, як відмічають у своїх працях О.М. Бородіна, М.А. Хвесик, В.А. Голян [16; 17; 18]. Наприклад, Л. Васильєва наполягає на тому, що стійкій розвиток аграрного сектора економіки забезпечується врахуванням комплексної взаємодії економічних, соціальних, політичних та екологічних чинників і процесів, а це, в свою чергу, формує методологічний базис інституціонального підходу на рівні сформованих інститутів, за допомогою яких реалізуються відносини між суб'єктами аграрного сектора [13]. Перехід країни та її регіонів на модель сталого розвитку передбачає не тільки оптимізацію екологічних, економіч-

них і соціальних чинників впливу на розвиток галузей економіки, у тому числі і аграрного сектора, але й вимагає формування відповідної інституціональної системи з розгалуженими інституціями, як відмічає З.В. Герасимчук [19]. Оскільки протиріччя між інститутами виникають завдяки недосконалості і нерозвиненості інституціонального середовища. Вирішеними протиріччя можуть бути тільки завдяки проведеному послідовних і глибоких інституціональних реформ в державній політиці країни та її регіонів. Якщо мова йде про зрошуване землеробство, то важливими для його розвитку є інституціональні зміни, які відбуваються не тільки в земельній політиці, а і у водній політиці країни. Як відмічають М.А. Хвесик і В.А. Голян: «Формування сучасного інституціонального середовища національної економіки має створити сприятливий полігон для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій...» [18]. Особливої важливості це положення набуває в системі розвитку аграрного сектора економіки країни, оскільки Україна є аграрною країною, що підтверджується кількістю працюючих в аграрному секторі і агропромисловому комплексі країни, а також потужною участю галузі у формуванні ВВП країни.

Виходячи з цього, основними напрямами трансформації базисних інститутів у аграрному секторі економіки півдня країни, з позицій входження України до міжнародного економічного простору, є: підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції як у неполивному, так і у зрошуваному землеробстві; інвестування інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур, направлених на ресурсозбереження, раціональність та еколого-безпечність; захист прав інвесторів на державному рівні; забезпечення розширеного відтворення природного і людського капіталу; зниження трансакційних витрат; захист прав власності як на природні ресурси, так і на матеріальні; організація боротьби з корупцією і рейдерством тощо. Реалізація запропонованих напрямів можлива лише завдяки перспективним інституціональним перетворенням в аграрному секторі, а саме: удосконаленню державної політики у сфері земле- і водокористування; трансформація системи управління водогосподарським комплексом як умови раціонального та еколого-збалансованого забезпечення водними ресурсами зрошуваного землеробства та інших галузей економіки через впровадження державно-приватного партнерства; утворення ефективних об'єднань водокористувачів у системі сільськогосподарського водокористування та відповідного законодавчо-нормативного забезпечення їх діяльності;

удосконалення системи управління аграрним сектором економіки.

На основі класичних трактувань інституціональних підходів, утворення інституціонального середовища та інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектора можна сформулювати дві системи управління та регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств:

- *перша система* — формальна, яка декларується конституційно і законодавчо-нормативно, оформлюється та існує інституціонально (інститути національного та регіонального рівнів управління, що забезпечують основні напрями підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств та удосконалення сучасних інституцій);
- *друга система* — неформальна (прихована) і пов'язана з діяльністю інститутів та інституцій і вирішує інші, не пов'язані з підвищенням ефективності аграрного виробництва, цілі (рентні доходи за рахунок повного або часткового контролю за доходами аграрних підприємств, оплата чиновників тощо).

Якщо вбачати, що інституції це правила, які визначають спосіб «гри» і формуються інститутами, то другі, а саме інститути — суто «актори», межі компетенції яких включають формування і реалізацію стратегії розвитку, майстерність і професійність у організаційно-функціональній формі. Оскільки перехід до ринкової економіки супроводжується створенням або реорганізацією існуючих інститутів, то наступним кроком є формування або реорганізація інституціональних норм і правила «гри». При цьому бажано враховувати, що інституції — це не виробничий фактор, а формальні або неформальні особливості поведінки людини в межах розподілу праці. Інститут та сукупність однорідних інститутів — це модель конкретних організацій і установ, між якими формуються стійкі структурно-функціональні зв'язки і відносини. Інститути не можливо зводити до норм і правил «гри», оскільки вони створюють обов'язки, права, обмеження та можливості діяльності в будь-якій галузі економіки в цілому та аграрному секторі окремо.

Оскільки інституціоналізм (від лат. *institution* — настанова, правило, звичай) — це напрям економічної науки, який досліджує сукупність інститутів та інституцій, які розвиваються у часі та впливають на поведінку господарюючих суб'єктів, а також на розвиток економіки і суспільства, то категорія «інституціональний підхід» у дослідженні аспектів розвитку аграрного сектора трактуємо як теоретичний підхід, який дозволяє дослідити

особливості розвитку інституціонального середовища аграрного сектора в цілому і зрощуваного землеробства конкретно. В свою чергу, інституціональне середовище уявляє собою сукупність інститутів та інституцій, які формують сукупність економічних, екологічних, соціальних, правових правил і норм, на яких базується виробництво та визначається основний напрям розвитку еколого-економічних систем у аграрному секторі.

Суперечності, які сьогодні стримують ефективний інноваційний розвиток аграрних підприємств різних організаційно-правових форм в аграрному секторі економіки, в тому числі і в зрощуваному землеробстві, виникають з приводу неефективного інституціонального забезпечення можна сформулювати таким чином:

- собівартість продукції зростає значно вищими темпами, ніж ціна реалізації сільгоспродукції. Наслідком цього є ціновий диспаритет, який знижує привабливість аграрного сектору для інвестицій;
- зниження якості сільськогосподарської продукції й доходів виробників, низька продуктивність праці та конкурентоспроможність продукції і підгалузей аграрного сектору економіки;
- недосконала та непрозора система кредитування виробництва сільськогосподарської продукції;
- вартість спожитих ресурсів зростає швидше, ніж ціна реалізації сільськогосподарської продукції. Навіть значне збільшення обсягів виробництва продукції не забезпечує відчутного зниження собівартості її виробництва;
- відсутнє адаптоване до ринкових умов законодавчо-нормативне забезпечення функціонування та подальшого розвитку аграрного сектора економіки;
- неринкові інституціональні відносини між власниками та користувачами земельних ресурсів, відсутність ефективного інституту довіри, захисту прав селянина і усвідомлення не тимчасовості сільськогосподарського підприємництва, яке засноване і функціонує не на власних, а на запозичених активах землі та майна.

Адаптація інституціонального підходу конкретно до системи зрощуваного землеробства включає основні інститути, що забезпечують раціональність природокористування та еколого-безпечний розвиток галузі є: інститути влади, економіки, екології, права і суспільства, а також відповідні інституції, від яких в значній мірі залежить діяльність інститутів, і які забезпечують ефективні організаційно-функціональні зв'язки в межах інститутів та

обмежувальні рамки і правила «гри», які базуються на формальних законах і нормах, а також неформальні інституції, які включають цінності, традиції, що пов'язані з культурою, вихованням, ментальністю і менталітетом суспільства (рис. 1).

Одним із важливих інститутів, який регулює діяльність аграрних підприємств та створює відповідне середовище для інноваційного розвитку різних сільськогосподарських підприємств є інститут влади. Інститут влади є базовим інститутом і включає всю систему владних відносин: політичну владу, яка формується на відносинах власника засобів виробництва і підлеглих; економічну владу як підпорядкування учасників виробничого процесу інтересам власника засобів виробництва; духовну владу, яка направлена на спрямування творчих інтересів суспільства на реалізацію суспільно значущих цінностей.

Залежно від сфери суспільних відносин розглядають економічні інститути, в коло яких входять, наприклад, власність на природні ресурси і майно; оподаткування діяльності, використання природних ресурсів, отримання прибутку; кооперування та розподіл праці,

кредитування, підприємництво і бізнес; інвестування та інноваційна діяльність; ринок; банківська та страхова діяльність тощо.

Інститут екології має не менш важливе значення в системі природокористування, функціями якого є регулювання та контролювання системи природокористування через такі напрями: використання, відтворення та охорона природних ресурсів; ліцензування та сертифікація природокористування; екологічна безпека природокористування; система штрафів і санкцій за нераціональне природокористування; моніторинг стану навколишнього природного середовища; заходи з охорони навколишнього природного середовища тощо.

Інститут права є зовнішнім механізмом контролю за діяльністю інститутів, а також за формуванням і виконанням інституціональних норм в системі аграрного природокористування.

Соціальний інститут забезпечує розвиток наукової діяльності, рівень освіти, сумісну діяльність та умови життя і здоров'я населення. Інститут формує ринок праці і зайнятості; впливає на процеси демографічного регулю-

Рис. 1. Інституціональне середовище аграрного сектора економіки

вання, а також забезпечує виконання вимог соціальних стандартів в країні. Соціальний інститут включається в трансформаційні процеси інституціонального забезпечення сталого розвитку країни та її регіонів.

Діяльність інститутів на різних рівнях управління аграрним сектором (національному, регіональному та локальному) здійснюється, регулюється і контролюється за допомогою законодавчо-нормативного забезпечення, яке розробляється і впроваджується в господарську діяльність різними інститутами. Крім того діяльність інститутів забезпечується організаційно-функціональними зв'язками в структури кожного інституту і між ними, а також за допомогою формальних інституцій. При цьому неформальні інституції мають безпосередній вплив на інституціональне середовище і повинні змінюватися в процесі удосконалення останнього.

Формальні інституції формують правила «гри» в межах кожного інституту та є законодавчо-нормативним забезпеченням діяльності інститутів на різних ієрархічних рівнях. Всі інститути функціонують за допомогою інституціонального механізму, який є складовим господарського механізму, що створює організаційно-функціональні та законодавчо-

нормативні умови стабільної роботи суб'єктів економіки.

Висновки. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств, що відносяться до аграрного сектора економіки, вимагає системної оптимізації та трансформації економічних, екологічних і соціальних складових, їх функціонування залежно від напрямів формування відповідного інституціонального середовища. Інституціональне середовище формується на основі теорії інституціонального підходу та реалізується за допомогою діяльності інститутів і інституцій. При цьому враховується, що інститути в системі аграрного сектора економіки це специфічні функціонально-організаційні форми колективної діяльності, а інституції, які поділяються на формальні і неформальні, це правила і норми соціальної поведінки та культура і менталітет людини як учасника виробничого процесу. Інституціональне забезпечення розвитку аграрного сектора економіки включає: інституціональне забезпечення державного управління землекористуванням; водокористуванням; розвитком аграрного сектора і сільських територій, а також інституціональним забезпеченням правового контролю діяльності господарюючих суб'єктів, формуванням ринку, цінової політики та логістичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веблен Т. Теория празного класса / пер. с англ. С.Г. Сорокиной. М.: Прогресс, 1984. 367 с.
2. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. 2007. № 3. С. 6–17.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экон. кн. «Начала», 1997. С.17–21.
4. Иншаков О., Фролов Д. Место институционализма в экономической науке // Экономист. 2005. № 10. С. 39–44.
5. Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма // Вопросы экономики, 2008. № 4. С. 131–141.
6. Фролов Д. Имеют ли институты значение для пространственной экономики? // Пространственная Экономика. 2015. № 1. С. 14–37.
7. Шпикуляк О.Г. Институції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: автореф. дис. ... докт. екон. наук. К., 2010. 28 с.
8. Карасьова Н.А. Институціональне середовище експортоорієнтованої діяльності аграрного сектору // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 12 (1). С. 64–67.
9. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. М., 1990. С. 23.
10. Дубов И. Феномен менталитета: психологический аспект // Вопросы философии. 1993. № 5. С. 20–29
11. Гальцова О. Институциональные измерения в аграрном секторе Украины // Экономика Украины. 2012. № 11. С. 48–61.
12. Матковський П. Основи інституціональної модернізації аграрного сектору економіки // Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 1–2. С. 53
13. Васильєва Л.М., Олійник Р.Ю. Формування інституціонального середовища аграрного сектору // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2015. № 4 (58). С. 128–131.
14. Вернадский В.И. О науке. Том 1. Научное знание. Научное творчество. Научная мысль. Дубна: Изд. центр «Феникс», 1997. 576 с.
15. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Отв. ред. А.Л. Яншин. М.: Наука, 1991. 270 с.

16. Бородіна О.М. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації // Економіка України. 2008. № 10. С. 94–111.
17. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія. К.: Конкорд, 2007. 480 с.
18. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: монографія. К.: Книжне вид-во НАУ, 2006. 260 с.
19. Герасимчук З.В. Інституціональне забезпечення сталого розвитку регіонів: монографія. Луцьк: РВВ ЛНТУ. 2011. 420 с.

Інформація про автора

Грановська Людмила Миколаївна — доктор економічних наук, професор, завідувач відділу зрошувального землеробства, Інститут зрошувального землеробства НААН, (Україна, 73483, м. Херсон, с. Наддніпрянське; e-mail: G_Ludmila15@ukr.net).

L.M. Hranovska
 Doctor of Economics Sciences, Professor
 Institute Irrigation Farming of NAAS
 (Ukraine, Kherson, Naddniproianske; e-mail: G_Ludmila15@ukr.net)

INSTITUTIONAL GUARANTEE OF RATIONAL ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY OF THE SOUTH OF UKRAINE

In the process of a study, it was proved that all transformational processes cause or are a result of institutional changes in one or another sphere of activity, and the efficiency of transformational changes and reforms directly depends on institutional transformations. Development of agrarian enterprises in the direction of ensuring their stability requires system optimization and transformation of economic, ecologic, and social constituents through the formation of an appropriate institutional environment. This environment in the system of modern environmental management plays an important role, and the question of the improvement of its constituent parts (institutes and institutions) and the determination of their influence on the ensuring of rational environmental management is a quite actual question of modern research. In addition, it is taken into account that institutes in the system of agrarian sector of the economy are specific functional and organizational forms of collective activity, and institutions, which are divided on formal and informal, are rules and norms of social behavior, culture and mentality of a man as a participator of production process. It was substantiated the main directions of the improvement of the institutional guarantee of agricultural environmental management in the agrarian sector of the economy of the South of the country including the increase of the efficiency of agricultural production; the investment of innovative technologies of crops cultivation technologies directed to resource-saving, rationality and ecologic safety; the protection of the rights of investors on the state level; the guarantee of the extended reproduction of human capital; the protection of the ownership both on natural and material resources; the organization of the fighting corruption and corporate raiding, etc. Realization of these directions is possible just owing to the prospective institutional transformations in the agrarian sector, namely: the improvement of state politics in the sphere of land and water use; the transformation of the system of water-meliorative complex as a precondition for rational and ecologically balanced supply with water resources for irrigated agriculture through the introduction of the state-private partnership; the formation of efficient unions of water-users and appropriate legislative and normative ensuring of their activity; the improvement of the system of management of agrarian sector of the economy.

Key words: *institutional approach, institutional environment, institutes, institutions, institutional guarantee, agrarian sector of the economy, irrigated agriculture, rational environmental management, water-meliorative complex.*

REFERENCES

1. Veblen, T. (1984). *Teoriya praznogo klassa. [The theory of leisure class]*. per. s angl Sorokinoy, S.G. Moscow: Progress. 367. (In Russ.)
2. Nort, D. (2007). *Institutsionalnyie izmeneniya: ramki analiza. [Institutional changes: the framework of analysis]*. *Voprosy ekonomiki [Economic issues]*, 3. 6–17. (In Russ.)
3. Nort, D. (1997). *Institutyi, institutsionalnyie izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki. [Institutes, institutional changes and functioning of the economy]*. Moscow: *Fond ekon. kn. «Nachala»*. 17–21. (In Russ.)
4. Inshakov, O. & Frolov, D. *Mesto institutsionalizma v ekonomicheskoy nauke [The place of institutionalism in economic science]*. *Ekonomist [Economist]*, 10. 39–44. (In Russ.)

5. Frolov, D. (2008). *Institutsionalnaya evolyutsiya postsovetskogo institutsionalizma*. [The institutional evolution of the post-soviet institutionalism]. *Voprosy ekonomiki*, [Economic issues], 4. 131–141. (In Russ.)
6. Frolov, D. (2015). *Imeyut li institutyi znachenie dlya prostranstvennoy ekonomiki?* [Do the institutes value for the cross-section economics]. *Prostarstvennaya Ekonomika* [Sector Economy], 1. 14–37. (In Russ.)
7. Shpykuliak, O.H. (2010). *Instytuttsii u rozvytku ta rehuliuванні ahrarnoho rynku: avtoref*. [Institutions in the development and regulation of the agrarian market]: author's abstract. Dis.... Dokt. Ekon. Sciences: 08.00.03 / National Science Center «Institute of Agrarian Economy» of the Ukrainian Academy of Agrarian Sciences. Kyiv, 2010. 28. (In Ukr.)
8. Karasova, N.A. (2015). *Instytuttsionalne seredovyshe eksportoorientovanoi diialnosti ahrarnoho sektoru*. [The institutional environment of the export-oriented activity of the agrarian sector] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series], 12 (1). 64–67. (In Ukr.)
9. Veber, M. (1990). *Protestantskaya etika i duh kapitalizma*. [The Protestant ethic and the spirit of capitalism]. *Izbrannyye proizvedeniya*. Moscow. 23. (In Russ.)
10. Dubov, I. (1993). *Fenomen mentaliteta: psichologicheskyy aspekt*. [The phenomenon of mentality: psychological aspect]. *Voprosy filosofii* [Philosophy Issues], 5. 20–29. (In Russ.)
11. Galtsova, O. (2012). *Institutsionalnyie izmereniya v agrarnom sektore Ukrainy*. [Institutional dimensions in the agrarian sector of Ukraine]. *Ekonomika Ukrayini* [Economy of Ukraine], 11. 48–61. (In Russ.)
12. Matkovskyy, P. (2012). *Osnovy instytuttsionalnoi modernizatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky* [The bases of institutional modernization of the agrarian sector of the economy]. *Ahrarna ekonomika* [Agrarian economy], 5 (1–2). 53. (In Ukr.)
13. Vasilieva, L.M. & Oliinyk, R.Iu. (2015). *Formuvannya instytuttsionalnoho seredovyscha ahrarnoho sektoru*. [Formation of the institutional environment of the agrarian sector]. *Visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho ahrarno-ekonomichnoho universytetu* [Bulletin of Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University], 4 (58). 128–131. (In Ukr.)
14. Vernadskiy, V.I. (1997). *O nauke. Nauchnoe znanie. Nauchnoe tvorchestvo. Nauchnaya myisl* [Scientific knowledge. Scientific work. Scientific thought]. Dubna: Izd. tsentr «Feniks». T. 1. 576. (In Russ.)
15. Vernadskiy, V.I. (1991). *Nauchnaya myisl kak planetnoe yavlenie*. [A scientific idea as a planetary phenomenon]. Otv. red. Yanshin, A.L. Moscow: Nauka. 270. (In Russ.)
16. Borodina, O.M. (2008). *Ahrarna polityka Ukrainy: vytyky, suchasnyi stan i novi mozhlyvosti v konteksti instytuttsionalizmu ta vyklykiv hlobalizatsii* [Agrarian policy of Ukraine: origins, modern state and new opportunities in the context of institutionalism and challenges of globalization]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], 10. 94–111. (In Ukr.)
17. Khvesyk, M.A. & Holian, V.M. (2007). *Instytuttsionalna model pryrodokorystuvannya v umovakh hlobalnykh vyklykiv* [The institutional model of environmental management in the conditions of global challenges]. Kyiv: Konkord. 480. (In Ukr.)
18. Khvesyk, M.A. & Holian, V.M. (2006). *Instytuttsionalne zabezpechennia zemlekorystuvannya: teoriia i praktyka* [Institutional guarantee of land-use: theory and practice]. Kyiv: Knyzhne vyd-vo NAU. 260. (In Ukr.)
19. Herasymchuk, Z.V. (2011). *Instytuttsionalne zabezpechennia staloho rozvytku rehioniv: monohrafiia*. [Institutional guarantee of sustainable development of the regions]. Lutsk: RVV LNTU. 420. (In Ukr.)

Author

Hranovska Liudmyla Mykolaivna — Doctor of Economics Sciences, Professor, Head Department of Irrigated Agriculture, Institute Irrigation Farming of National Academy Agrarian Sciences of Ukraine (Ukraine, Kherson, Naddnyprianske Urban Settlement; e-mail: G_Ludmila15@ukr.net).